

СЕКЦІЯ 1 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

МОДЕЛІ ЕМПІРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ: У ПОШУКУ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ

MODELS OF SOCIAL COHESION EMPIRICAL INTERPRETATION: IN A SEARCH OF UNIVERSAL COMPONENTS

Стаття присвячена компаративному аналізу світових моделей емпіричної інтерпретації феномену соціальної згуртованості крізь призму визначення її універсальних компонентів. Спираючись на дослідження моделей, розроблених Дж. Дженсон, П. Бернардом, П. Дікесом, Р. Бергер-Шмітт, Е. Грінном і Дж. Джанмаатом, Дж. Чаном, Дж. Ботонні, Я. Делфі, у статті систематизовано світовий досвід емпіричного вимірювання соціальної згуртованості. Автор послідовно розглядає кожну модель, виокремлюючи її сильні та слабкі сторони у компаративній перспективі. У роботі запропоновано виділяти два актуальні дослідницькі підходи до емпіричної інтерпретації соціальної згуртованості – говерментальний та інтракціоністський. В основу визначення цих підходів і відповідних їм методологічних таборів автор поклав два критерії: відсутність (наявність) розмежування між компонентами та чинниками соціальної згуртованості, а також спільність поглядів на природу соціального феномену соціальної згуртованості. У роботі перелічені «фундатори» та «послідовники» визначених підходів, окреслені аналітичні пробіли у соціологічному осмисленні феномену соціальної згуртованості. Синтезуючи напрацювання представників обох підходів, автор визначив універсальні компоненти соціальної згуртованості, до яких відніс: вимір довіри (міжособистісної та інституційної); громадську та політичну участь; ідентичність і почуття належності; соціальну підтримку та взаємодопомогу; площини соціальних розколів, які побудовані на основі сприйняття різноманіття. Автор підсумовує, що найбільш дискусійними у дослідницькому дискурсі соціальної згуртованості залишаються питання розмежування її складників і чинників, актуальності рівня вимірювання (макро, мезо, мікро), застосування глобалістських моделей, які не враховують соціокультурні особливості національних контекстів. Здійснений огляд моделей емпіричного вимірювання соціальної згуртованості засвідчив необхідність актуалізації якісних соціологічних розвідок, спрямованих на глибинне дослідження цього феномену.

Ключові слова: соціальна згуртованість, емпірична інтерпретація, компонент соці-

альної згуртованості, чинник соціальної згуртованості, довіра, політична участь, легітимність інститутів.

The article is dedicated to the comparative analysis of empirical interpretation world models of social cohesion phenomenon through the prism of determining its universal components. Basing on the study of empirical models developed by J. Jenson, P. Bernard, P. Dickes, R. Berger-Schmitt, E. Green and J. Janmaat, J. Chan, G. Bottoni, J. Delphey, the world experience of social cohesion empirical measurement is systematized in the article. The author consistently considers each model, highlighting its strengths and weaknesses in a comparative perspective. It is offered to allocate two actual research approaches to empirical interpretation of social cohesion – governmental and interactionist. Distinguishing these approaches and corresponding methodological camps the author is based on two criteria – the distinction between social cohesion components and factors, as well as common positions about the nature of social cohesion. The paper proposes “founders” and “followers” of certain approaches, outlines analytical gaps in the sociological understanding of social cohesion phenomenon. Synthesizing the works of representatives of both approaches, the author has identified the universal components of social cohesion: the dimension of trust (interpersonal and institutional); civic and political participation; identity and sense of belonging; social support and mutual assistance; social cleavages, built on the diversity perception. The author concludes that the most controversial issues in the research discourse of social cohesion are delimitation of its components and factors, relevance of the level of measurement (macro, meso, micro), application of the globalist models that do not take into account sociocultural features of national contexts. The review of models of empirical measurement of social cohesion has testified to the need to update qualitative sociological studies aimed at in-depth research of this phenomenon.

Key words: social cohesion, empirical interpretation, component of social cohesion, factor of social cohesion, trust, political participation, legitimacy of institutions.

УДК 316.334
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.1>

Дейнеко О.О.
к.соціол.н.,
доцент кафедри соціології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна
ORCID ID: 0000-0002-3659-0861

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років соціологи різних країн світу дедалі частіше звертаються до дослідження феномену соціальної згуртованості.

Такий інтерес багато в чому був актуалізований міжнародними акторами (ЄС, Радою Європи, ОЕСР) і національними урядами, що за умов глобалізації, світових економічних

криз, зростання етнокультурного різноманіття та посилення розриву між багатими та бідними спрямували свої зусилля на збереження стійкості сучасних суспільств [2]. Науковий концепт, засади якого були розроблені ще Е. Дюркгеймом [3; 4] і Ф. Тьоннісом [5], набув нового значення як категорія соціальної політики національних урядів і ключовий принцип діяльності міжнародних організацій. Це, у свою чергу, сприяло формуванню двох дискурсів соціальної згуртованості – академічного та політичного [6]. У зв'язку з цим академічний термін по-новому «увійшов» у світові дослідницькі студії як компонент якості життя [7], напрям соціальної політики [8; 9] та стрижень соціальної інклюзії [10].

Незважаючи на світову актуалізацію досліджень соціальної згуртованості, цей соціальний феномен і соціологічна категорія ще не привертала належної уваги українських дослідників. Примітною є робота київських соціологів [11], які здійснили спробу адаптації емпіричної моделі «Радару соціальної згуртованості» для визначення індексу соціальної згуртованості українського суспільства. Інші наукові статті, присвячені аналізу цього феномену, здійснені здебільшого економістами [12; 13]. Водночас значущість цього соціального феномену для українського суспільства складно переоцінити – анексія Криму, війна на Донбасі, загрози зовнішньої агресії актуалізують посилення згуртованості українського суспільства, що за сучасних умов має стати стрижневим орієнтиром національної державної політики.

Складна соціальна природа цього феномену, його одночасна присутність на всіх соціальних рівнях, багатоманітність компонентів і множинність чинників впливу зумовили понад двадцятирічний пошук адекватної дефініції поняття «соціальна згуртованість» в академічному дискурсі, проте, як і більшість інших соціологічних понять, «соціальна згуртованість» має десятки визначень, що варіюються залежно від парадигмального фокусу дослідження та методологічних позицій науковців. З огляду на тісний зв'язок дефініцій соціальної згуртованості та компонентів її емпіричного вимірювання **метою роботи** є компаративний аналіз світових моделей емпіричної інтерпретації¹ феномену соціальної згуртованості крізь призму визначення її універсальних компонентів. Емпіричну базу роботи становлять моделі, розроблені Дж. Дженсон, П. Бернардом, П. Дікесом, Р. Бергер-Шмітт, Е. Гріном і Дж. Джанмаатом, Дж. Чаном, Дж. Ботонні, Я. Делфі.

¹ Як ми побачимо у викладі основного матеріалу, наявні моделі суттєво відрізняються чіткістю та глибиною емпіричної інтерпретації, проте ми все ж таки пропонуємо номінувати їх моделями саме емпіричної інтерпретації з огляду на те, що вони презентують хоча б деякі кроки у напрямку її розроблення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з перших світових спроб розробки системної моделі соціальної згуртованості є розвідка канадської дослідниці Дж. Дженсон [8; 9], котра запропонувала спосіб картографування соціальної згуртованості, спираючись на аналіз її дефініцій у текстах світових нормативних актів (документів Канадського федерального уряду, ОЕРС, Римського клубу), а також наукових джерел. Дженсон виділила п'ять вимірів соціальної згуртованості, сформованих як дихотомічні осі, один полюс яких є загрозами для соціальної згуртованості:

1. *Належність / ізоляція* («цінності, що поділяються», а також колективні ідентичності, які дозволяють відчувати належність до спільноти; соціальній згуртованості протиставлена соціальна ізоляція).

2. *Включення / виключення* (особливості економічних інститутів і ринків у суспільстві; рівність можливостей за умов ринкового суспільства, а також спільний ринковий потенціал (особливо у сфері зайнятості), що є показниками включення).

3. *Участь / пасивність* (залучення до управління державними справами на місцевому та національному рівнях, відповідальність «третього сектору»).

4. *Прийняття / неприйняття* (плюралізм думок і терпимість до відмінностей і різноманіття).

5. *Легітимність / нелегітимність* (підтримка легітимності основних політичних і соціальних інститутів, зокрема держави, як медіатора (посередника) між індивідами, що представляють різні інтереси).

Варто зазначити, що така модель «картографування» соціальної згуртованості не є емпірично чіткою та достатньо деталізованою. Канадська дослідниця не приділила уваги визначенню чітких емпіричних індикаторів, зазначенню рівнів соціального аналізу (мікро-, мезо-, макро-) тощо. Ця схема формує відчуття незавершеного дослідження, оскільки п'ятивимірною моделю не стала основою для формулювання Дж. Дженсон ані поняття «соціальна згуртованість», ані розробки чітких індикаторів її вимірювання. Певна обмеженість наведеної схеми полягає й у тому, що вона сформована переважно на основі аналізу текстів нормативних актів, тобто у фокусі правового та політичного дискурсів, які розглядають соціальну згуртованість більш обмежено та інструментально, проте найбільшим недоліком моделі «картографування» соціальної згуртованості Дж. Дженсон є, на наше переконання, відсутність розмежування складників і чинників соціальної згуртованості. Дослідниця розглядає компоненти соціальної згуртованості одночасно як її чинники й умови посилення

(послаблення). На думку Дж. Чана та співавторів [6], принаймні два виміри згуртованості за Дж. Дженсон – включення та прийняття – не є компонентами соціальної згуртованості, а виступають умовами її посилення (послаблення). Погоджуючись із таким зауваженням, ми акцентуємо увагу і на фактичній відсутності врахування Дж. Дженсон особливостей соціальних зв'язків і відносин між різними соціальними суб'єктами в суспільстві (показників соціального капіталу), що, на думку інших дослідників цього феномену, визначає зміст поняття «соціальна згуртованість». Так, зокрема, М. МакКрекен дефінує соціальну згуртованість як «характеристику суспільства, яка визначає зв'язки та відносини між соціальними суб'єктами, такими як індивіди, групи, асоціації, територіальні одиниці» [14].

Надалі схема Дж. Дженсон теоретично була доповнена П. Бернардом, котрий запропонував ще один вимір соціальної згуртованості, що певним чином розширив зміст осі включення – виключення. Зокрема, дослідник запропонував виокремлювати вісь *рівність / нерівність* як важливий аспект економічного компонента соціальної згуртованості [15]. Модель П. Бернарда враховувала недоліки схеми Дж. Дженсон. Так, дослідник запропонував три домени (сфери) соціальної згуртованості – економічну, політичну та соціокультурну, а осі згуртованості поділив за природою соціальних відносин на формальні (атитюдні) та змістовні (поведінкові) – своєрідні відповідники суб'єктивного й об'єктивного рівнів дослідження. Підхід, запропонований П. Бернардом, став основою для тестування цієї теоретичної схеми на масивах даних міжнародних досліджень, здійснених у 2010 [16] та 2013 рр. [17] П. Дікесом, що вивів і розрахував індекс соціальної згуртованості (більш відомий як VALCOS index).

Розробки Дж. Дженсон і П. Бернара мають багато спільного з моделлю двох соціетальних цільових вимірів соціальної згуртованості за Р. Бергер-Шмітт [18]. Аналізуючи спільні риси визначень соціальної згуртованості у підходах Дж. Дженсон, Р. Дарендорфа, Ф. Вулі, Дж. Максвела, дослідниця запропонувала два виміри (домени) останньої – вимір нерівності та соціального капіталу. Перший домен стосується виконання такої мети, як просування рівних можливостей, подолання розбіжностей і боротьба із соціальним виключенням (ізоляцією) у суспільстві. Другий вимір соціальної згуртованості має на меті зміцнення соціальних відносин, взаємодій і соціальних зв'язків та охоплює всі складники, що зазвичай належать до соціального капіталу суспільства [18]. Як бачимо, особливістю підходу Р. Бергер-Шмітт є функціональна спрямованість вимірів соціальної згуртованості, в рамках якого остання розглядається переважно

інструментально (тобто як засіб протидії та вирішення актуальних соціальних проблем на соціетальному рівні).

Варто зазначити, що кожний вимір соціальної згуртованості має свої складники та відповідні емпіричні показники, які дослідниця пропонує застосовувати в рамках розробки Європейської системи соціальних показників (див. табл. 1). Наведені вище домени, виміри й емпіричні показники були представлені у розрізі 14 вимірів життя, охоплених Європейською системою соціальних показників (зокрема транспорту, дозвілля, медіа та культури, громадської та політичної участі, освіти, ринку праці, зайнятості, здоров'я тощо).

Як бачимо, дослідниця суттєво розширює та конкретизує систему показників відповідних вимірів соціальної згуртованості порівняно з моделями Дж. Дженсон і П. Бернарда, проте чітко розмежування й обґрунтованість віднесення певних показників до відповідних підвимірів викликають питання (зокрема обмеженість соціальної ізоляції переважно економічною сферою прояву чи дискусійна диференціація складників соціального капіталу).

Незважаючи на те, що Р. Бергер-Шмітт виокремлює два домени соціальної згуртованості, вони тяжіють до трьох площин, визначених П. Бернардом – економічної (локальних розбіжностей, рівних можливостей, соціальної ізоляції), громадсько-політичної (соціальних відносин) і соціокультурної (якості соціальних відносин). Проте дослідниця не приділяє достатньо уваги соціокультурному аспекту, виводячи з поля дослідження показник сприйняття різноманіття, та суттєво розширює вимірювання якості інститутів (йдеться не лише про політичні, а й про соціальні інститути; не лише про довіру до інститутів, але і про задоволеність якістю надання послуг). Крім того, у дослідженні наголошується на важливості аналізу об'єктивних макроекономічних показників (наприклад, коефіцієнту співвідношення доходів; рівня злочинності тощо). Наочним є брак показників, що дозволяють ідентифікувати суб'єктивний вимір соціальної згуртованості на рівні таких компонентів, як «рівні можливості» та «локальні розбіжності в умовах життя» (щодо сприйняття соціальними суб'єктами розподілу життєвих шансів та оцінок справедливості доступу до суспільних благ). Ми пояснюємо такі дослідницькі акценти специфічним фокусом аналізу соціальної згуртованості як складника якості життя. Домени та підвиміри соціальної згуртованості позиціонуються дослідницею саме як її складники, водночас питання щодо розмежування складників і чинників останньої не стали предметом рефлексії у наведеному дослідженні. Схожий підхід був запропонований у 2011 р. й іншими дослідниками – Енді Гріном і Яном Джанма-

Модель емпіричної інтерпретації соціальної згуртованості за Р. Бергер-Шмітт

Виміри (домени)	Підвиміри	Показники
Нерівності	Локальні розбіжності в умовах життя	доступ до транспорту, дозвілля та культурних закладів, закладів освіти й охорони здоров'я, можливостей працевлаштування або стану навколишнього середовища
	Рівні можливості	розподіл життєвих шансів і ступінь дискримінації за ознаками статі, віку, інвалідності, національності, етнічної належності чи раси у різних життєвих доменах
	Соціальне виключення (ізоляція)	прояви безпритульності, соціальної дискримінації, відмови від навчання, тривалого безробіття та бідності
Соціальний капітал	Соціальні відносини у первинних соціальних групах та об'єднаннях	наявність і частота соціальних відносин із друзями, родичами та сусідами; соціальна підтримка у рамках цих неформальних мереж на випадок необхідності допомоги, особистих чи фінансових проблем; членство та діяльність у політичних і соціальних організаціях та інші форми громадської участі у суспільних сферах
	Якість соціальних відносин (спільні цінності, почуття належності, солідарності та довіри)	якість відносин із членами неформальних мереж, з окремими групами населення (ставлення до іноземців, загальна довіра до людей); належність (національна ідентичність)
	Якість інститутів (ефективність функціонування, надійність і стабільність)	довіра до політичних партій, оцінка системи охорони здоров'я, довіра до профспілок чи задоволеність установами соціального захисту

атом [19], які для вимірювання соціальної згуртованості активно задіяли так звані «адміністративні показники» (рівень зайнятості, кількість вбивств тощо), а також дані міжнародних соціологічних досліджень.

Наявність спільних змістових рис у наведених концепціях формує підстави для їхнього об'єднання у *самостійний дослідницький табір*, що сформувався довкола *говерментального (державницького) підходу*, запропонованого Дж. Дженсон. Його представляють напрацювання Дж. Дженсон, П. Бернарда, П. Дікеса, Р. Бергер-Шмітт, Е. Гріна та Дж. Джанмаата, котрі загалом поділяють актуальність виокремлення трьох доменів (сфер) соціальної згуртованості – економічної, політичної та соціокультурної, складники яких конструюють цей соціальний феномен. Водночас недоліком зазначеного підходу є відсутність розмежування структурних компонентів соціальної згуртованості й умов (чинників) її посилення чи послаблення, до того ж представники цієї дослідницької течії переважно не пропонують власних визначень поняття «соціальна згуртованість», а здебільшого спираються на вже наявні напрацювання. Недоліком цих концепцій також є певна термінологічна «розмитість» змісту основних складників соціальної згуртованості.

Концептуальний «переворот» у дослідженні феномену соціальної згуртованості ми пов'язуємо з виходом у 2006 р. роботи Дж. Чана

«Перегляд соціальної згуртованості: розробка дефініції та аналітичної схеми для емпіричного дослідження» [6], у якій він не лише запропонував чітке визначення поняття «соціальна згуртованість», критично осмисливши попередні напрацювання дослідників у цьому полі, але і розробив вичерпну схему емпіричного вимірювання соціальної згуртованості. Важливою інновацією Дж. Чана стало чітке розмежування складників і чинників соціальної згуртованості із подальшим виключенням останніх із моделі її емпіричного вимірювання. Дж. Чан одним із перших наочно обґрунтував багаторівневу структуру соціальної згуртованості, визначивши два її виміри – горизонтальний і вертикальний, а також два компоненти – об'єктивний і суб'єктивний. Надалі дослідник розробив комбінацію вимірів і показників та запропонував 2x2 схему вимірювання соціальної згуртованості (докладніше див. табл. 2).

Виміри соціальної згуртованості за Дж. Чаном визначають тип соціальних зв'язків, що формується між різними соціальними суб'єктами – індивідами та групами в суспільстві (горизонтальний), державою та громадянським суспільством (вертикальний). Компоненти соціальної згуртованості пояснюють соціальну природу феноменів: об'єктивний представлений рівнем практик – участь, кооперація та допомога; суб'єктивний формують «суб'єктивні почуття довіри, належності та готовності допомогти» [6, с. 291].

Модель емпіричного вимірювання соціальної згуртованості за Дж. Чаном

Виміри та компоненти	Індикатори
Горизонтальний вимір і суб'єктивний компонент	загальна міжособистісна довіра
	готовність до співпраці та допомоги щодо різних соціальних груп
	відчуття належності та ідентичність
Горизонтальний вимір та об'єктивний компонент	соціальна участь і динамізм громадянського суспільства
	добровільність і пожертвування
	наявність чи відсутність основних міжгрупових союзів чи розколів
Вертикальний вимір і суб'єктивний компонент	довіра до державних діячів та основних соціальних інститутів
Вертикальний вимір та об'єктивний компонент	політична участь (активність)

Модель Дж. Чана суттєво відрізняється від проаналізованих нами вище підходів Дж. Дженсон, П. Бернарда, П. Дікеса, Р. Бергер-Шмітт, Е. Гріна та Дж. Джанмаата. По-перше, вона визначає виміри та компоненти соціальної згуртованості не вичерпно змістовно (тобто конкретно вказуючи феномен – наприклад, нерівності, соціальний капітал чи інклюзію), а більш загально на підставі перетину двох критеріїв – типу соціальних зв'язків і соціальної природи феномену. Такий підхід видається нам більш доцільним і мобільним, що дозволяє дослідникам із різних країн світу варіювати пошук індикаторів, орієнтуючись на визначені критерії. Незважаючи на те, що сам Дж. Чан обґрунтовує доцільність застосування цієї схеми виключно на соціетальному рівні, на нашу думку, вона є придатною для адаптації та застосування на мезорівні, а це розширює перспективи її застосування.

По-друге, виміри та індикатори соціальної згуртованості за Дж. Чаном не містять економічних і соціокультурних показників, на відміну від підходу представників першого дослідницького табору. Дослідник свідомо визначає таку стратегію, спираючись на запропоноване ним визначення соціальної згуртованості як «стану справ, які стосуються як вертикальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, що характеризується набором установок і норм, включаючи довіру, почуття належності та готовність допомагати, а також поведінкові прояви членів суспільства» [6, с. 290]. На його думку, соціальна згуртованість не має логічних зв'язків із будь-якими системами ідеології, проте це не означає заперечення кореляції її індексу з набором значень за різних економічних і культурних умов.

Водночас наведена модель теж не позбавлена певних недоліків. Зокрема, дослідник не наводить критерії розмежування суміжних, на наше переконання, показників соціальної та політичної участі (активності). Ці показники можуть бути поєднані терміном «динамізм

громадянського суспільства», який Дж. Чан застосовує паралельно із соціальною участю. Так, В. Середа до різновидів громадського активізму відносить залученість до прийняття державних рішень («політичну участь» за Дж. Чаном), участь у громадських об'єднаннях («соціальну участь» відповідно), допомогу іншим людям на громадських засадах (добровільність і пожертвування) [20].

Незважаючи на ймовірні зауваження та недоліки обґрунтування тих чи інших позицій, модель вимірювання соціальної згуртованості, запропонована Дж. Чаном, не втрачає своєї актуальності та виступає концептуальним підґрунтям дослідження цього феномену у світових соціологічних студіях. Зокрема, своєрідним «послідовником» Дж. Чана можна визнати британського дослідника Дж. Боттоні, який, спираючись на поєднання підходів Дж. Чана (визначення соціальної згуртованості), К. Хелана та Б. Матре (макро-, мезо- та мікрорівні соціальної згуртованості), а також К. Болена та Р. Хойла (суб'єктивна та об'єктивна перспективи) створив схему 7 вимірів соціальної згуртованості (див. табл. 3), що охоплюють три рівні (макро-, мезо-, мікро-) та дві перспективи (суб'єктивну та об'єктивну) [21].

Розроблена дослідником багаторівнева модель соціальної згуртованості засвідчила свою валідність на масивах емпіричних даних 29 країн світу, довівши, що механізми соціальної згуртованості працюють однаково в усіх досліджених країнах. Саме модель соціальної згуртованості британського дослідника Дж. Боттоні, на нашу думку, є однією з найбільш системних, концептуальних та обґрунтованих спроб дослідження феномену соціальної згуртованості, проте і вона містить дискусійні моменти, зокрема оминає увагою феномен ідентичності та почуття належності, а також доволі обмежено розкриває зміст показника «відкритість», який ідентифікує особливості ставлення лише до однієї соціальної групи – іммігрантів.

Ще один напрям, котрий неможливо оминати увагою у дослідженні моделей соціальної

Семивимірна схема соціальної згуртованості за Дж. Боттоні

Рівні та перспективи	Суб'єктивна перспектива	Об'єктивна перспектива
Мікро	Міжіндивідуальна довіра	Інтенсивність соціальних відносин
	Соціальна підтримка	
Мезо	Відкритість	Участь
Макро	Довіра до інститутів	Легітимність інститутів

Таблиця 4

Виміри соціальної згуртованості за Радаром соціальної згуртованості

Домени	Виміри	Інтерпретація (Люди у суспільстві...)
Соціальні відносини	Соціальні мережі	мають міцні соціальні мережі
	Довіра до людей	довіряють один одному
	Прийняття різноманіття	сприймають людей з іншими ціннісними орієнтаціями та стилями життя як рівних
Пов'язаність	Ідентичність	відчувають сильний зв'язок із суспільством і сильно ідентифікують себе з ним
	Довіра до інститутів	мають високий рівень довіри до суспільних інституцій
	Сприйняття несправедливості	відчувають справедливе ставлення до себе
Орієнтація на спільне благо	Солідарність і взаємодопомога	відчувають відповідальність одне за одного й за добробут одне одного
	Повага до соціальних норм	поважають і дотримуються норм і правил
	Громадська участь	беруть участь у соціальному та політичному житті

згуртованості, – це дослідження «Радар соціальної згуртованості» Bertelsmann Stiftung, проведене групою науковців із Університету Джейкобса [22]. Це вдала спроба вторинного аналізу даних міжнародних досліджень² для вивчення соціальної згуртованості у компаративній перспективі. Його результатом став розрахунок індексів соціальної згуртованості 34 розвинутих країн світу (27 держав-членів Європейського Союзу та семи інших країн ОЕСР: Австралії, Канади, Ізраїлю, Нової Зеландії, Норвегії, Швейцарії та США).

На основі застосування процедур моделювання структурними рівняннями (SEM) і факторного аналізу дослідники запропонували три домени соціальної згуртованості – *соціальні відносини (social relations)*, *пов'язаність (connectedness)* та *орієнтацію на спільне благо (orientation towards the common good)*. Ці домени, у свою чергу, сформували набір із дев'яти вимірів соціальної згуртованості (див. табл. 4), що покладено в основу індексу соціальної згуртованості. Домен «соціальні відносини» представлений такими вимірами, як «соціальні мережі», «довіра до людей», «прийняття різноманіття». Домен «пов'язаності» включає «ідентичність», «довіру до інсти-

тутів», «сприйняття справедливості». Виміри «солідарність і взаємодопомога», «повага до соціальних норм» і «громадська участь» утворюють домен «орієнтація на спільне благо». Кожен із вимірів соціальної згуртованості розгортався у набір індикаторів, що показали найсильніший зв'язок із відповідними факторами та пройшли процедури стандартизації.

На підставі результатів цього дослідження авторський колектив запропонував визначення соціальної згуртованості як міри соціальної єдності в територіально визначеній геополітичній структурі, що є характеристикою «колективу» (спільноти), яка у ній проживає, а не окремих членів. Згуртоване суспільство характеризується: а) надійними соціальними відносинами; б) позитивним емоційним єднанням його членів із цим «колективом»; в) вираженою орієнтацією на спільне благо.

Незважаючи на методичну обґрунтованість і системний характер, наведена емпірична модель не позбавлена певних дискусійних моментів. По-перше, постає питання щодо розуміння буття зазначеної дослідниками «колективної сутності» та співвідношення соціальної єдності цього «колективу» (що ототожнюється розробниками концепції із суспільством) із внутрішньогруповими альянсами та конфліктами, які є невід'ємними атрибутами міжгрупових взаємодій на всіх соціальних рівнях (згідно із Дж. Чаном внутрішньогрупові розриви послаблюють соціальну згуртованість

² Особливістю дослідження є те, що воно спирається виключно на аналіз вторинних даних – результати масштабних міжнародних порівняльних опитувань (наприклад, World Values Survey; European Values Study і т. д.), дані експертних рейтингів, а також інформацію міжнародних інститутів. Дослідження охопило вимірювання соціальної згуртованості протягом майже 25 років – із 1989 по 2012 рр.

на рівні суспільства загалом). У цьому зв'язку очевидним недоліком наведеної моделі є те, що вона концептуально обмежується визначенням лише одного соціетального рівня соціальної згуртованості як характеристики суспільства загалом.

Водночас, виступаючи атрибутом «колективної структури» (тобто соціальної групи чи спільноти), соціальна згуртованість є невід'ємною властивістю існування різних соціальних груп: сім'ї, трудового колективу, сусідства, локальних спільнот тощо, які формують мезорівень її дослідження. Застосування запропонованої моделі емпіричного вимірювання соціальної згуртованості потребуватиме адаптації з огляду на специфіку соціальних зв'язків і природи взаємодій на мезорівні. Цілком очевидно, що для цього рівня аналізу притаманні інші виміри довіри, ідентичностей, соціальних зв'язків і т. ін. Окрім цього, деякі дослідники наголошують на актуальності дослідження соціальної згуртованості, в т. ч. на мікросоціальному рівні, як характеристики «відносин між людьми» [21], що охоплює міжособистісну довіру, міцність соціальних відносин у первинних групах і ризику соціальної ексклюзії на рівні цих груп [23].

На концептуальному рівні модель радару соціальної згуртованості також не пропонує розмежування між її суб'єктивною й об'єктивною перспективами, що передбачають відповідно суб'єктивні оцінки та ставлення до певних соціальних явищ і процесів та об'єктивізацію їхнього прояву на рівні повсякденних практик [24].

Безумовною перевагою моделі радару соціальної згуртованості є її глобалістська перспектива – досвід застосування для вимірювання соціальної згуртованості різних країн світу. Водночас така особливість може бути розглянута і як недолік, оскільки позбавляє можливості врахування цивілізаційних і соціокультурних відмінностей національних держав. Окрім часткового звернення до ціннісної площини в рамках вимірів «прийняття різноманіття», «ідентичність», «сприйняття несправедливості» та «солідарність і взаємодопомога», наведена модель загалом «виносить» соціокультурний аспект поза дужки вимірювання та конструювання індексу соціальної згуртованості (як і моделі Дж. Чана та Дж. Боттоні).

Подальші дослідження, проведені розробниками радару соціальної згуртованості, засвідчили, що копіювання «рецептів» зміцнення соціальної згуртованості на рівні державної політики різних країн світу не є доцільним [25]. Зокрема, досліджуючи чинники соціальної згуртованості у Західних країнах світу, Ян Делфі та інші дійшли висновку про те, що рівень релігійності у суспільстві та тяжіння до матеріалістичних цінностей мають зворот-

ний зв'язок з індексом соціальної згуртованості. Водночас не було встановлено емпірично обґрунтованих доказів того, що азіатські культурні риси, такі як ціннісний колективізм або дистанція до влади (power distance), є чинниками, які впливають на рівень соціальної згуртованості у країнах Азії. Лише один чинник був емпірично визнаний дослідниками як універсалістський із погляду впливу на рівень соціальної згуртованості у Західних країнах і в Азії – це економічне процвітання, що має прямий зв'язок з індексом соціальної згуртованості на національному рівні [25].

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз моделей емпіричної інтерпретації соціальної згуртованості засвідчив, що концептуальний апарат дослідження цього феномену перебуває у процесі становлення. Багатовимірність і складна природа соціальної згуртованості зумовлює постійний дослідницький пошук адекватних моделей її вимірювання на національному та міжнародному рівнях. Певну обмеженість усіх проаналізованих моделей ми пов'язуємо з відсутністю спроб адаптації дослідження соціальної згуртованості на мезо- та мікрорівнях. Аналіз моделей, запропонованих Дж. Дженсон, П. Бернардом, П. Дікесом, Р. Бергер-Шмітт, Е. Грін і Дж. Джанмаатом, Дж. Чаном, Дж. Боттоні, Я. Делфі, засвідчив наявність певних компонентів соціальної згуртованості, універсальних для усіх підходів. Незважаючи на певні відмінності у номінуванні, до них ми відносимо: *довіру (міжособистісну й інституційну); громадську та політичну участь; ідентичність і почуття належності; соціальну підтримку та взаємодопомогу; площини соціальних розколів, що побудовані на основі сприйняття різноманіття.*

На основі наявності (відсутності) розмежування компонентів і чинників соціальної згуртованості, а також спільних поглядів на її природу, варто визначити два дослідницькі підходи – *говерментальний та інтеракціоністський.* Прибічники *говерментального (державницького)* підходу розглядають соціальну згуртованість крізь призму політичного, економічного та соціокультурного вимірів, не розмежовують компоненти та чинники соціальної згуртованості (Дж. Дженсон, П. Бернарду, П. Дікес, Р. Бергер-Шмітт, Е. Грін і Дж. Джанмаат), активно використовуючи адміністративні показники (Р. Бергер-Шмітт, Е. Грін і Дж. Джанмаат). Представники *інтеракціоністського* особливу увагу присвячують соціальним відносинам, зв'язкам і взаємодіям як конститuentам соціальної згуртованості (Дж. Чан, Дж. Боттоні, Я. Делфі), чітко розмежовуючи її компоненти та чинники.

Питання розмежування складників і чинників залишається відкритим та дискусійним, незважаючи на те, що найсучасніші дослі-

дження дедалі частіше вилучають економічні, політичні та соціокультурні показники зі структурних елементів соціальної згуртованості, позиціонуючи їх як чинники, які впливають на посилення (послаблення) соціальної згуртованості. Напрямо цього впливу може варіюватися від суспільства до суспільства. Лише один чинник – економічне процвітання – був визнаний як універсалістський із погляду впливу на рівень соціальної згуртованості у Західних країнах і в Азії, що має прямий зв'язок із індексом соціальної згуртованості на національному рівні.

Здійснений огляд моделей емпіричного вимірювання соціальної згуртованості засвідчує необхідність актуалізації якісних соціологічних розвідок, спрямованих на глибинне дослідження цього феномену. На нашу думку, саме застосування якісних соціологічних методів може стати евристичною дослідницькою перспективою, що допоможе розв'язати дискусійні питання та дозволить глибше осмислити усі рівні цього складного соціального феномену.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. Москва : Омега-Л, 2007. 567 с.
2. Schiefer, D. and J. van der Noll. The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. *Social Indicators Research*. 2017. 132. P. 579–603.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва : Наука, 1991. 575 с.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / пер. с фр. с сокр. ; под ред. В.А. Базарова. Москва : Мысль, 1994. 399 с.
5. Тённис Ф. Община и общество. Санкт-Петербург : Владимир-Даль, 2002. 448 с.
6. Chan J., To H. and Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social indicators research*. 2006. № 75 (2). P. 273–302.
7. Noll H.-H. Konzepte der Wohlfahrtsentwicklung: Lebensqualität und "neue" Wohlfahrtskonzepte. Berlin: WZB Discussion Papers. 2000. URL: <https://www.econstor.eu/obitstream/10419/50283/1/311841732.pdf> (дата звернення: 05.01.2021).
8. Jenson Jane. Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Ottawa: Canadian policy research networks. 1998. URL: https://www.academia.edu/26949106/Mapping_Social_Cohesion_The_State_of_Canadian_Research (дата звернення: 17.01.2021).
9. Jenson Jane. Defining and measuring social cohesion. Commonwealth Secretariat : UNRISD, November 2011. 34 p.
10. Ярская-Смирнова Е.Р., Ярская В.Н. Социальная сплоченность: направления теоретической дискуссии и перспективы социальной политики. 2017. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2014_4/larskaya_Yarskaya_2014_4.pdf (дата обращения: 01.01.2021).
11. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики Bertelsmann Stiftung до даних Європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8. С. 58–65.
12. Полунєєв Ю.В. Соціальна згуртованість як складова економічного прориву. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 33. С. 161–165.
13. Гриненко А.М., Кирилюк В.В. Соціальна згуртованість суспільства в умовах демократії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2013. Вип. 11. С. 220–226.
14. MacCracken M. Social cohesion and macroeconomic performance. Paper presented at the Conference "The State of Living Standards and the Quality of Life", Centre for the Study of Living Standards (CSLS), October 30–31, 1998, Ottawa, Ontario/Canada. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.469.9884&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 17.01.2021).
15. Bernard P. Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept. *Lien social et Politiques*. 1999. № 41. P. 47–59.
16. Dicks P., Valentova M. and Borsenberger M. Construct validation and application of a common measure of social cohesion in 33 European countries. *Social Indicators Research*. 2010. № 98 (3). P. 451–473.
17. Dicks P. and Valentova M. Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social indicators research*. 2013. № 113 (3). P. 827–846.
18. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. № 58. P. 403–428.
19. Andy Green and Jan Germen Janmaat. Regimes of Social Cohesion: Societies and the Crisis of Globalisation. Palgrave, 2011. 304 p.
20. Серєда В. Переосмислюючи український ідентифікаційний простір: громадський активізм в Україні після Євромайдану. Феномен Майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації / за наук. ред. Є.І. Головахи та О.Г. Стегнія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. С. 58–78.
21. Bottoni G. A multilevel measurement model of social cohesion. *Social Indicators Research*. 2018. № 136 (3). P. 835–857.
22. Social Cohesion Radar: Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion Methods Report. URL: http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf (дата звернення: 17.01.2021).
23. Whelan C.T. and Maître B. Economic vulnerability, multidimensional deprivation and social cohesion in an enlarged European community. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. № 46 (3). P. 215–239.
24. Bollen K.A. and Hoyle R.H. Perceived cohesion: A conceptual and empirical examination. *Social forces*. 1990. № 69 (2). P. 479–504.
25. Delhey Jan, Klaus Boehnke, Georgi Dragolov, Zsófia S Ignác, Mandi Larsen, Jan Lorenz and Michael Koch. Social cohesion and its correlates: A comparison of Western and Asian societies. *Comparative Sociology*. 2018. № 17 (3–4). P. 426–455.